

STRUKTURALISTIČNA KRITIKA HUMANISTIČNE ZAVESTI*

Vlado Vodopivec

Polemične intervencije domače strukturalistične misli, namenjene slovenski humanistični zavesti, sem prebiral s pozornostjo in z zanimanjem, ker prinašajo v naš provincialni družbeni prostor, ki se ne more ponašati s posebnim bogastvom filozofske misli, ugodne napetosti in napovedujejo svežino in razgibanost. Še zlasti so impresivne, ker posegajo v zelo bistveno: v osiromašenost naše kritične in humanistične zavesti. S tem pa obvezujejo k intenzivnemu razmišljanju in ocenjevanju, razmišljanju o sebi, o naši humanistični zavesti in o humanistični misli sploh. Samo strinjati se je mogoče z ocenami, da je vsako s seboj zadovoljno razmišljanje o svetu, kakršen je, vsako vase zaprto tarnanje in hudovanje nad svetom, ki se ne ujema z našimi zaprašenimi predstavami in ne izpolnjuje naših moralnih upanj in pričakovanj, nezadostno in nezanimivo, provincialno nebogljeno in invalidno. Strukturalistična kritika se je tako lotila zares osrednjega vprašanja: patologije naše zavesti — zato brez zadržka sprejemam umestnost njenih intervencij.

Opozorila in predlogi provocirajo kvalificiran dialog. Močno pa se bojim, da do tega ne bo prišlo. Takšen intimen strah mi narekuje po eni strani spoznanje, ki temelji na izkustvu, da je dialog, če se že kot tak prikazuje, pri nas še kar naprej neke vrste zmeden happening, ob katerem na koncu ne veš več kot na samem začetku, razen da je bila igrica čisto zabavna. Največkrat pa še do tega ne pride. Po drugi strani in na žalost pa ustvarja za dialog neugodne pogoje tudi vsebina in način strukturalističnih intervencij. Dialog je mogoče vzpostaviti, če sobesednika vidim in slišim, če ga lahko razpoznavam. Če me nagovori zavit v meglo, z besedami, iz katerih izluščim s težavo samo smisel njegovega sporočila, velik del ostalih besed pa mi ostaja nerazumljivih in pitijsko dvoumnih, me takšno sporočilo sicer lahko obvezuje k razmišljanju, ne omogoča pa mi dialoga. Ostanem sam s seboj in prepuščen sam sebi, če ne zberem poguma in sobesednika nagovorim: Dovolite, da vas vprašam... Druga neugodnost v našem primeru pa je absolutnost sporočila. Intervencija, ki se zaključuje z besedami, da je pripravljena

* Gre za naslednje tekste: Dušan Pirjevec: (Ogroženost in neodvisnost humanizma (Naši razgledi, št. 24, stran 700), Milan Pintar: Na rob korčulanski poletni šoli (Problemi, št. 58), Dimitrij Rupel: Za prosojnost struktur in Kaj je govoril Milan Pintar (Tribuna, št. 11, 1968).

razpravljati samo o tisti tematizaciji, ki jo sama prizna, in da je vse ostalo izgubljanje časa, demonstrira neke čudne ambicije, vzbuja vtis samozaprtnosti in samozadovoljnosti in nehote začenjaš dvomiti o njeni moči ali pa o njenih intencijah.

I

Brez vsake lažne skromnosti izjavljam, da za kvalificiran dialog s strukturalističnimi premisami nisem poklican. Moj poklic je pravo, moje filozofske in sociološke preokupacije pa so zaradi tega samo zadoščevanje intelektualne radovednosti v marginalnem »prostem« času in ambicije po večjem angažmaju v družbenem in duhovnem dogajanju. Z zornega kota strukturalistične kritike, ki se poklicno ukvarja s filozofijo, je takšno poseganje v filozofski svet samo amaterizem z vsemi simplifikatorskimi in drugimi podobnimi predznaki. Tudi iz tega razloga vprašanja, ki si jih zastavljam ob tem strukturalističnem sporočilu humanistični zavesti, ne načenjajo dialoga, temveč ostajajo samo vprašanja in razmišljanja v monologu, ki so ga izzvale te intervencije. Ne morem pa se odreči pravice, da tudi v takšnem monologu ne potegnem demarkacijske črte, med seboj in med kritiko, če spoznam, da njeni predlogi niso sprejemljivi, če ugotavljam, da kritika ne omogoča vzpostavljanja »reda« v moji humanistični zavesti in takšnega obrata iz sebe vase, ki bi zadovoljeval vsak dan in vsak trenutek iskani in v življenjski praksi potrjevani smisel mojega bivanja.

Če se torej prijavljam s tem monologom k intervencijam strukturalistične kritike, razmišljajoč o krizi svoje lastne in naše humanistične zavesti, želim, da bi bilo treba to razmišljanje razumeti kot napor izobraženca, ki prizadeto, enkrat z dvomom in skepsjo, drugič z entuziazmom in zavzetostjo živi sredi naprednega gibanja v slovenskem družabnem in duhovnem prostoru že kakih trideset let, ki s svojim humanističnim (če hočete eshatološkim) idealom niha v večjih ali manjših amplitudah med osamelostjo, kadar prihaja s tem gibanjem v nasprotje, in med občutkom socializiranosti in integriranosti, kadar spoznava, da to gibanje izpolnjuje njegova moralna (eshatološka) upanja.

Vem, da to ni nič novega, in poznam take in drugačne ocene podobnih življenj. Simplificiran antiintelektualizem razlaga te oscilacije izobraženca kot zakonito in neogibno, toda preplašeno in zmedeno ponašanje, ki temelji na razredno determiniranem pomanjkanju revolucionarne zavesti. V neki drugi varianti pa je to ponašanje zavestnega lopova, ki je postal zaradi domišljave prenapetosti spreten in destruktiven agent in doktrinirano orodje evropskega socializma. Poleg tega so še druge ocene, po katerih je zavest izobraženca apriorno nepomirljiva z neogibnim političnim pragmatizmom, tudi s politiko socialističnih sil v današnji družbi, zaradi česar mu preostane ali politični neangažma ali pa umik na pozicijo elite, od koder z visokega piedestala poučuje in zmerja politiko. Taka pozicija je v naši strukturalistični kritiki upravičeno podvržena oceni, da gre za že precej izpeto in neresnično dilemo: kultura in politika, znanost in politika, filozofija in politika, in da bi bil že skrajni čas, da se humanistična zavest te lažne dileme osvobodi.

Poleg teh in drugačnih ocen je še ena, Gramscijeva, o intelektualcu, ki je oblikovalec kritične zavesti zaradi privilegiranega mesta, ki ga brez svoje krivde in brez svoje zasluge v družbi ima. To je ocena o izobražencu kot »heretiku«, ki vnaša nemir in spočenja herezije, ki pa so neredko jutrišnja resnica. To je resnica o intelektualcih, ki naporno in pošteno formirajo kritično zavest in si prizadevajo le-to vnašati v običajno, konfuzno in folklorno zavest množic, o »kolektivnem intelektualcu«, ki dviga »kaotično« zavest k samozavedanju in osvobajanju, ne da bi za en sam trenutek smel zavzemati pozicije elite in brez ambicije seveda, da bi se kot elita reproduciral. Gramsciju je bil pojem »kolektivni intelektualec«, kakor je znano, pojem za samo napredno gibanje oziroma organizirano stranko tega gibanja, organizacijo komunistov, kakor si ga je zamišljal v kontekstu svoje celotne filozofije prakse. Morda se motim, toda kolikor lahko sledim dogajanju v svetu, je bistvo, te, v dekadenci socializma tako globoko pozabljene, toda precizno povedane Gramscijeve misli, ki je bila tudi Marxova in jo je na svoj način izpovedovala tudi Roza Luxemburg ter predstavlja eno od temeljnih misli socializma kot humanizma, v današnji renesansi marksizma znova široko navzoče. Te misli ni moglo ubiti nekaj desetletij stalinškega iracionalizma v socialističnem gibanju, ko je bila brutalno izgnana v katorge, streljana, opljuvana, izključena in zasramovana. Navzoča je v raznih variantah pri italijanskih, čeških in poljskih marksistih, navzoča je pri Goldmannu, Friedmanu in pri Garaudyu ter v francoskem komunističnem gibanju, navzoča je v nemški intelektualni radikalni levici in pri sociologih in filozofih tako imenovane frankfurtske šole, navzoča je v ameriški levici, pri Herbertu Marcuseju, Erichu Frommu, H. Parsonsu, navzoča pri Mariu Saviu in v »Free Speech Movement« v Ameriki in pri Rudiju Dutschkeju in v gibanju SDS v Nemčiji, prisotna tudi v številnih jugoslovanskih filozofskih in socioloških razmišljanjih.

Končno, če kar koli še razumem, je navzoča v prizadevanjih Zveze komunistov in je v tej misli zapopaden smisel njene preobrazbe, čeprav si pri nas včasih s težavo utira pot. Toda zunaj tega smisla »reorganizacije«, ki kot pojem nekoliko nesrečno in netočno označuje zahtevo, da postane Zveza komunistov faktor oblikovanja moderne zavesti, kolektivni intelektualec, ki dviga »kaotično in folklorno običajno« zavest na raven moderne kritične zavesti, seveda na način, ki je edino mogoč in uspešen, da se ta zavest verificira v politični in družbeni praksi, ki je s svoje strani zopet faktor njenega oblikovanja, ne vidim. Samo v tem pomenu tudi sprejemam reorganizacijo, se zanjo zavzemam in z njo indentificiram, ker vidim v tem izpolnitev svojih moralnih pričakovanj.

Seveda ne želim s tem sklicevanjem na večje ali manjše avtoritete in na razpoloženje v sodobni marksistični misli vnaprej omajati vrednost strukturalističnih intervencij in predlogov. To bi bila zelo siromašna in vnaprej na poraz obsojena metoda. Toda v okviru tega razmišljanja, ki ne želi biti dialog ali polemika s strukturalističnimi predlogi, namenjenimi sanaciji humanistične zavesti, se mi zdi določitev celotnega moralno-političnega konteksta, iz katerega pri tem izhajam, potrebna.

Kajti ko vztrajam pri tem monologu, si zastavljam vprašanje: Ali opozorila in predlogi, ki jih strukturalistična kritika ponuja, nakazujejo zares rešitev iz vsakodnevnih stisk in odrešujejo mojo humanistično zavest latentnih napetosti, katere povzročajo soočenje humanističnega koncepta z domačo in tujo resničnostjo, ki mu je včasih nenaklonjena, včasih pa je grozljiva in vzbuja v meni nemir ter me sili, da vedno znova verificiram, korigiram, odklanjam in sprejemam, da sem razpet med svojim konceptom in svojo akcijo, v neprestanem iskanju skladnosti svojega ravnanja s svojim spoznanjem in dopolnjevanja svojega spoznanja, ki mi ga narekuje izkustvo, pridobljeno v ravnanju.

II

Skoro bo trideset let, ko sem prišel v spor s takrat res eshatološkim upanjem v neki družbeni model, ki se je prikazoval kot odrešitev človeštva, čeprav ne samo da to ni bil, temveč je v luči kritičnega spoznanja nakazoval eno najbolj tragičnih in strahovitih zgodovinskih zablod. Takrat sem iz osamelosti, ko vere nisem mogel sprejeti in ko sem sicer nepopolno, toda dovolj zanesljivo spoznal, da gre za prevaro, napisal v pismu, s katerim sem začrtal med seboj in med gibanjem, kateremu sem pripadal, jasno mejo, med drugim tudi tole: »Doklej si bomo morali odgovarjati, kakor La Boetie, pred štiristo leti, da je suženjstvo, ki ga človek prenaša, prostovoljno suženjstvo? Zato, ker ne sloni na nedejavni potrpežljivosti ljudi, ki bi izhajala iz njih slabosti, temveč ker sloni v zavestni udeležbi posameznika, v suženjskem redu, še tistega, ki živi v najtesnejšem svetu, čisto na dnu družbene lestvice, da ima le še nekoga pod seboj, nad katerim drži svojo oblastno roko.«

Odločitev za tak stavek je bila težka, gotovo ena najtežjih v mojem življenju. Toda izbire nisem imel nikakršne. Dilemi, da se ne odrečem svojemu kritičnemu humanističnemu spoznanju, da ohranim svojemu bivanju edino mogoč smisel, da ohranim svojo zgodovinskost, da ostanem subjekt svoje lastne akcije, je stala nasproti druga, da se proti svojemu lastnemu spoznanju identificiram z vero, katere ne morem sprejeti, da se odrečem svoji lastni identiteti in postanem v tem trenutku samo objekt, pa čeprav zgodovinsko progresivne manipulacije.

To drugo bi bil zame intelektualni in moralni samomor. In zato zares ni bilo nikakršne izbire. Ravnanje, o katerem govorim konkretno, seveda nima nikakršne splošne obveznosti za takratni čas in zato ga z vidika splošnosti ni mogoče vrednotiti niti kot moralno niti kot nemoralno. S tega vidika je lahko konkretno ponašanje samo funkcionalno ali nefunkcionalno. Glede tega pa ne gre izgubljati besed, ker je nefunkcionalnost očitna. Z vidika lastnega bivanja in potrjevanja, razumnega vključevanja v svoj čas, kar pomeni v zgodovino, z vidika smisla, ki ga lahko človeško življenje sploh ima, in z vidika zvestobe svoji kritični zavesti, pa je zopet odveč razpravljati o moralnosti in nemoralnosti, ker je moralnost takega ravnanja očitna.

Čisto odveč bi bilo v teh osebnih evokacijah iskati kakršenkoli namen uprizarjanja neke vrste intelektualnega in moralnega strip-teasa.

Kajti ko vztrajam pri tem monologu, si zastavljam vprašanje: Ali opozorila in predlogi, ki jih strukturalistična kritika ponuja, nakazujejo zares rešitev iz vsakodnevnih stisk in odrešujejo mojo humanistično zavest latentnih napetosti, katere povzroča soočenje humanističnega koncepta z domačo in tujo resničnostjo, ki mu je včasih nenaklonjena, včasih pa je grozljiva in vzbuja v meni nemir ter me sili, da vedno znova verificiram, korigiram, odklanjam in sprejemam, da sem razpet med svojim konceptom in svojo akcijo, v neprestanem iskanju skladnosti svojega ravnanja s svojim spoznanjem in dopolnjevanja svojega spoznanja, ki mi ga narekuje izkustvo, pridobljeno v ravnanju.

II

Skoro bo trideset let, ko sem prišel v spor s takrat res eshatološkim upanjem v neki družbeni model, ki se je prikazoval kot odrešitev človeštva, čeprav ne samo da to ni bil, temveč je v luči kritičnega spoznanja nakazoval eno najbolj tragičnih in strahovitih zgodovinskih zablod. Takrat sem iz osamelosti, ko vere nisem mogel sprejeti in ko sem sicer nepopolno, toda dovolj zanesljivo spoznal, da gre za prevaro, napisal v pismu, s katerim sem začrtal med seboj in med gibanjem, kateremu sem pripadal, jasno mejo, med drugim tudi tole: »Doklej si bomo morali odgovarjati, kakor La Boetie, pred štiristo leti, da je suženjstvo, ki ga človek prenaša, prostovoljno suženjstvo? Zato, ker ne sloni na nedejavni potrpežljivosti ljudi, ki bi izhajala iz njih slabosti, temveč ker sloni v zavestni udeležbi posameznika, v suženjskem redu, še tistega, ki živi v najtesnejšem svetu, čisto na dnu družbene lestvice, da ima le še nekoga pod seboj, nad katerim drži svojo oblastno roko.«

Odločitev za tak stavek je bila težka, gotovo ena najtežjih v mojem življenju. Toda izbire nisem imel nikakršne. Dilemi, da se ne odrečem svojemu kritičnemu humanističnemu spoznanju, da ohranim svojemu bivanju edino mogoč smisel, da ohranim svojo zgodovinskost, da ostane subjekt svoje lastne akcije, je stala nasproti druga, da se proti svojemu lastnemu spoznanju identificiram z vero, katere ne morem sprejeti, da se odrečem svoji lastni identiteti in postanem v tem trenutku samo objekt, pa čeprav zgodovinsko progresivne manipulacije.

To drugo bi bil zame intelektualni in moralni samomor. In zato zares ni bilo nikakršne izbire. Ravnanje, o katerem govorim konkretno, seveda nima nikakršne splošne obveznosti za takratni čas in zato ga z vidika splošnosti ni mogoče vrednotiti niti kot moralno niti kot nemoralno. S tega vidika je lahko konkretno ponašanje samo funkcionalno ali nefunkcionalno. Glede tega pa ne gre izgubljeni besed, ker je nefunkcionalnost očitna. Z vidika lastnega bivanja in potrjevanja, razumnega vključevanja v svoj čas, kar pomeni v zgodovino, z vidika smisla, ki ga lahko človeško življenje sploh ima, in z vidika zvestobe svoji kritični zavesti, pa je zopet odveč razpravljati o moralnosti in nemoralnosti, ker je moralnost takega ravnanja očitna.

Čisto odveč bi bilo v teh osebnih evokacijah iskati kakršenkoli namen uprizarjanja neke vrste intelektualnega in moralnega strip-teasa.

O svoji navzočnosti v tem monologu lahko samo na ta način razmišljam in ocenjujem strukturalistični recept svoji lastni in naši humanistični zavesti. Kajti to pot in danes gre za svet in za gibanje, ki mu pripadam, za organizacijo, s katere cilji se istovetim, in za mojo akcijo v tem svetu, v tem gibanju in v tej organizaciji. Kritično spoznanje mi omogoča neko podobo tega sveta (njegove strukture), moja humanistična zavest mi določa mesto v gibanju, ki meri v spreminjanje tega sveta in uravnava mojo akcijo, ki temelji na takih dimenzijah mišljenja, ko kritična analiza postulira že akcijo spreminjanja in končno še moja morala (kot del humanistične zavesti) zahteva aktivno navzočnost v organizirani akciji »kolektivnega intelektualca« v akciji formiranja kritične zavesti in njenega vplivanja na kaotično folklorno zavest ter političnega potrjevanja kolektivnih kritičnih spoznanj v politični in družbeni praksi.

Seveda pozicija, o kateri govorim, ni tako logično in shematično preprosta, kot jo lahko zapišem v takem publicističnem monologu. Niso nepomembni in ni mogoče zanemariti uporov in odporov, da se takšna pozicija afirmira, toda vse to je zunaj obsega tega razmišljanja. Za to razmišljanje je odločilno, da lahko samo tako razumem svojo pozicijo, da tako razumem politične in družbene procese, napore in sporočila Zveze komunistov, reforme, socializma, kar sprejemam in s čimer se identificiram. Vsi ti napori in sporočila so v bistvu in v temeljnih intencijah potrditev moje lastne humanistične zavesti, čeprav njihova jasnost in razvidnost ni vedno popolnoma določena: kakor tudi moja lastna zavest oscilira od točke, kjer je v glavnem večina stvari skladnih in razumnih, pa do točke, ko je identifikacija še komaj ugotovljiva in zaznavna.

III

Kaj mi v taki situaciji daje strukturalistično sporočilo, s čim me obvezuje? Kakšna je njegova osveščujoča vrednost za izobraženca, ki se s svojo provincialno obarvano, slabo »artikulirano« humanistično govorico spušča v dialog s svetom in si prizadeva skozi slovensko humanistično misel in njeno humanistično akcijo aktivno vključevati v sodobna progresivna, evropska in svetovna politična, družbena in duhovna prizadevanja in dogajanja? Kakšni so predlogi, da se slovenska humanistična misel in akcija dvigneta na evropsko raven?

Puščam ob strani zlobno in šaljivo domislico o tem, da ogroženost slovenskega humanizma, katero obravnava ena od teh intervencij, pač ne izvira iz tega, »ker bi bil v nevarnosti njen institucionalni instrumentarij za socialno samoreprezentiranje in ker bi mu grozila nevarnost vstopanja v konkretni socialno zgodovinski prostor, ker so na tem področju vse potrebe zadoščene« in vse drugo, kar ta avtor v zvezi s tem še hudomušno navaja.

Dovolj dobro poznam po eni strani sposobnost strogo disciplinirane in znanstvenega mišljenja avtorja tega zapiska, na drugi strani pa njegovo naklonjenost, da si v popolnoma »resnih in zaresnih« zapiskih nenadoma dovoli pavlihovske in hudomušne besedne parade in mimo-grede natakne svojemu nasprotniku norčevski klobuk, potem se pa sam

svojim domislicam hahlja. Avtor se tako ali drugače že desetletja dovolj opazno giblje v tem konkretnem socialnozgodovinskem prostoru in dobro mu je znano, kako je z institucionalnim instrumentarijem, »prelastnjenje institucij«, o katerem govori, kot da je to še pred kratkim bila zelo značilna ambicija njegovih nasprotnikov, pa je sploh njegov že kar pristrčen hobby. Zato je treba vse to vzeti, kot je zapisano, kot malo zlobno in malo hudomušno domislico.

Priporočilo humanizmu, da se odreče slehernemu slepemu ravnanju, se spregleda, o sebi razmisli in se odpre, da bo sposoben za dialog doma in v Evropi, je vredno več kot samo premislek: to priporočilo obvezuje. Res sicer ne pove nekaj popolnoma novega, misel ni šele resnica današnjega dne, kar pa ji ne odvzema aktualnosti, ker je zapisana še ob pravem času in s tehtnostjo, ki je ni mogoče zanikati. V njej vidim poziv, da se slovenska humanistična misel spozna in začne aktivno odločevati v antinomijah, ki mučijo sodobno humanistično misel in ki so nastale zlasti potem, ko marksistična filozofija ni mogla več slepo zanikati in ignorirati Husserlove fenomenologije, ter je tako ali drugače morala intenzivno začeti razmišljati o svoji tematizaciji, o problematiki humanizma nasploh in o svoji metodologiji. V okviru te pa je eno bistvenih vprašanj odnos strukturalne analize in genetičnega pojasnjevanja, vprašanje, ki ga aktualno zastavljajo v tem času strukturalistične kritične in polemične intervencije in strukturalizem nasploh.

IV

Kakor je to prvo opozorilo sicer že nekaj časa navzoče v modernih marksističnih razmišljanjih in obvezujoče za slovensko humanistično situacijo, tako je tudi s tistimi opozorili, ki se zavzemajo za strukturalno analizo (ali »za prosojnost« struktur).

Zahteve po afirmaciji strukturalne metode in po strukturalni analizi kot primarni dimenziji znanstvenega in kritičnega spoznanja in zahteve, da se s priznanjem teh metod odpravijo v politiki krepko navzoče voluntaristične špekulacije, so zelo utemeljene in prepričevalne. Nič manj niso umestna opozorila po optimalni funkcionalizaciji in racionalizaciji, katero narekuje znanstvena strukturalna analiza in ki je pogoj racionalno organizirane učinkovitosti moderne družbe (ali struktur, če hočete). Gre za vrsto v modernih industrijskih družbah znanstveno ugotovljenih metod in tehnik itd., ki jih je treba spoznati, sprejeti in uveljaviti v celotni družbeni in gospodarski organizaciji. In gre slednjic za metodološko usmerjenost, ki ne dopušča demokratičnega glasovanja takrat, kadar je na dlani znanstveni podatek, ki narekuje določeno funkcionalizacijo ali racionalizacijo. Naša zaostajanja v tem pogledu so že zares nevzdržna in v resnici se vedemo kot slepci nasproti očitnim trendom v moderni družbi.

Čeprav so torej omenjena opozorila v sodobnejši marksistični in humanistični misli navzoča, v naši sredini pa komaj znana ali vsaj v neracionalnem besedovanju, ugibanju in voluntarističnem ocenjevanju izgubljena in zato komaj opazna, so sprejemljiva in aktualna. Provin-

cionalni (tudi humanistični) zavesti, ki ima še vedno več znakov konfuzne in folklorne zavesti, kot pa znakov približavanja kritični in moderni zavesti, bi bilo potrebno še več takih intervencij, da bi se iz svoje inertnosti in samozadovoljnosti začela dvigati na višjo raven, pa čeprav bi jo te intervencije ogrožale v njenih temeljih. Samo iz občutka ogroženosti lahko tudi humanistična misel začne razmišljati o svoji patologiji, o svoji nezadostnosti in življenjski zmožnosti. To je lahko pozitiven učinek takšnih intervencij tudi v tistem delu, ko ne gre več za moderno humanistično zavest sprejemljive predloge in utemeljene lekcije, temveč za intervencije takšne narave, ki pomenijo odklanjanje humanistične zavesti. Ogrožajo jo, ker je inertna, ker je za dialog nesposobna, nesposobna se konfrontirati s kakršnimkoli nasprotnikom zunaj sebe in na kakršnemkoli področju in se v taki konfrontaciji utemeljiti. Ogrožanje ne zaradi tega, ker je ta zavest humanistična, temveč ker je provincionalna in samozadovoljna in ker za moderno humanistično zavestjo zaostaja.

V

Priznam sicer, da predstavlja precejšnji intelektualni napor spremljanje večine teh domačih strukturalističnih tekstov in da se s težavo prebijam od »prosojnih struktur« do »univerzalizacije«, »perfekcionalizacije«, »racionalizacije«, »funkcionalizacije« in »artikulacije« itd. Zdi se mi, da je manjši vzrok teh osebnih težav v neizobraženosti kot na drugi strani v pomanjkljivi »artikulaciji strukture« teh tekstov. Zato bi bilo najbrž mikavneje vzeti v roke originalne tekste, Althusserja, Foucaulta in drugih in se z njimi spustiti v svet strukturalizma, spoznavati njegovo izvirnost, aktualnost, utemeljenost in neutemeljenost itd. Toda ker so moje ambicije skromnejše, ker mi gre v tem trenutku za predloge in lekcije slovenskih strukturalistov humanistične zavesti, torej ne za dialog o strukturalizmu in njegovih intencijah, temveč za monolog o prepričljivosti domačih strukturalističnih intervencij, se pač tega napora ne moremo odreči.

Kar sem lahko iz teh tekstov povzel kot sprejemljiva in obvezujoča sporočila, me ne prepričuje o potrebi, da se odrečem humanistični zavesti, niti ni to nova strukturalistična resnica. Poleg tega pa strukturalistična kritika v omenjenih tekstih, izhajajoča iz nekaterih svojih temeljnih filozofskih postavk, ponuja nekaj predlogov in prihaja do nekaterih praktičnih sklepov. Te premise in ti predlogi vzbujajo resne pomisleke po svoji vsebini in po posledicah, katere implicirajo, kar povzroča dvom, ali je kritika resno razmislila vse, za kar se zavzema in ali se ni morda sama znašla na tisti metodološki poti, ki jo najbolj odklanja: da se je odrekla discipliniranemu znanstvenemu mišljenju in zdrknila v čisto imaginacijo, ki je pa v tem trenutku postala filozofska spekulacija, namesto da bi poiskala najugodnejšo sintezo med znanstveno disciplino in imaginacijo.

V svoji kritiki »abstraktnega empiricizma« v ameriški sociologiji in zagati, v kateri se je le-ta znašla zaradi svoje metodološke orientacije, je zlasti C. W. Mills prepričljivo dokazal, da ohranja empiristična

orientacija, čeprav misli, da je izgnala iz znanosti filozofska izhodišča in moralni ter politični angažma, tako filozofijo kot politično in moralno delovanje. Njeno filozofsko izhodišče je mehanično prenašanje filozofije prirodoslovnih ved na družbene, njeno politično in moralno delovanje pa je v prepuščanju rezultatov politike, da odloča o temeljnih ciljeh družbenega razvoja. »Naša prihodnost ni strukturalno determinirana... Strukturalne meje človekovega odločanja raziskujemo zato, da bi našli oporo za učinkovito intervencijo, da bi spoznali, kaj lahko in kaj moramo strukturalno spremeniti, da bi bila vloga zavestnega odločanja v zgodovini razširjena... Zgodovinsko socialne strukture raziskujemo zato, da bi našli v njih sredstva, ki bi lahko z njimi kontrolirali strukturo« (C. W. Mills).

Vprašljive premise, teze in predlogi strukturalistične kritike, ki se mi kažejo vse preveč nedomišljeni, da bi se smeli že legitimirati kot »poskus, da se filozofska misel zbere in utrdi na konici preseganja filozofske dimenzije«, kot to trdi sama zase, so tile:

1. Eshatološka pot se nam razkriva kot struktura sveta, ki je ves zapreden v eshatologijo. Razkriva se nam neka posebna struktura sveta in struktura partije... V boju s to strukturo mora neka stranka pristajati na raven sveta, če ga hoče spreminjati, funkcionalizirati...

2. Teorije modernih družb so preozke, da bi izražale osnovne tendence današnjih družbenih gibanj. Skupno obeležje teh tendence je gibanje v smeri, da se razvijajo efikasnost, racionalizacija in funkcionalizacija. Trend razvoja modernih združb je, da vse, kar ni racionalno in funkcionalno, propade, in ta trend se kaže kot nujnost, kot temeljno in okvirno, znotraj katerega lahko šele določamo in iščemo kvalitetne razlike.

3. V nasprotju z načeli »socialistične politike«, nekakšnega »humanizma« itd. bi se morala naša družba še naprej »birokratizirati« in »tehnokratizirati« v smislu družbene artikulacije. Naj nas ne plaše devalvirani izrazi, plaši naj nas stvarnost.

4. Marksovo enajsto tezo o Feuerbachu, kjer govori o razlaganju in spreminjanju sveta, je razumeti tako, da bo filozofija razvila znanost razlaganja sveta: sociologijo, in ker je treba svet spremeniti, znanost spreminjanja sveta: politologijo. Na teh znanostih bi morala rasti politika.

5. Politika Zveze komunistov mora biti koncipirana na znanosti, ne pa na filozofskih predsodkih in domislekih, sredstva političnega dela morajo biti znanstveno dognana. (Ob tem avtor postavlja v isto vrsto filozofske domisleke in privatistične usmeritve, dogovore iz privatnih sfer, politični pragmatizem itd., kar je za discipliniran način mišljenja le nekoliko prehudo. Kajti filozofski domislek, pod čimer je mogoče razumeti filozofijo, teoretično spoznanje, idejno in moralno zavzetost, pač ne gre v resnem tekstu postavljati v isto vrsto s prakticističnim primitivizmom in z dogovori, sklenjenimi na zabavah.)

6. Iz tega bi sledilo (in to potrjujejo nekateri nadaljnji teksti strukturalistov), da je temeljno in bistveno v odnosih med politično sfero in sfero duhovnega ustvarjanja, neka dualiteta. Dualiteta obstoji med kulturo in politiko, seveda tudi med znanostjo in politiko, in razreše-

vanje te dualitete, iskanje sožitja, ali redukcija politike na kulturo in obratno je samo ples v začaranem krogu ter v nedogled ponavljajoča se in že dolgočasna igrice. Če je dualiteta bistvo strukture, potem jo je treba priznati, vzpostaviti red, jo funkcionalizirati, kar pomeni ustvariti med vsemi temi sferami razvidna funkcionalna razmerja, »vse drugo je zapravljanje časa«.

7. Humanizem s svojim slepim ravnanjem seveda tega ni sposoben razumeti, ker se ni sposoben dvigniti do univerzalizacije, ker temelji na nedomišljenem dualizmu in ker ne razume nasprotnika po tem, kar je, temveč po tem, kar ni. Iz tega svojega bistva spravlja slepi humanizem institucije, v katerih je »na oblasti«, v stalno krizo: ne priznava imperativov tržnega gospodarstva, dopušča samo tisto, kar pomeni njegovo lastno reprodukcijo, blokira vse zunanje korektive, postaja upravljalec samoupravljanja, povzroča s tem stagnacijo in disfunkcionalizacijo, ki bo pripeljala do nerešljivih nasprotij, da bo na koncu potrebna še politična intervencija.

8. Vladajoči ideologiji je ta slepi humanizem popolnoma odveč, če se sama podreja imperativom funkcionalizacije in modernizacije in je s tem bližja resnici sveta kot humanizem. Uporaben zaveznik je samo v situacijah, ko povzroči odkrivanje usodnih problemov v vladajoči ideologiji preplah, ki se pomiri tako, da se s pomočjo humanizma problem preinterpretira, prikrije in za nekaj časa odloži.

Iz vsega sledi, da naša domača strukturalistična kritika predstavlja le precej kompleksen, ambiciozen in konkreten program ocen, stališč in predlogov, s katerimi se zavzema za funkcionalen red v naši družbi. Iz razmeroma skromnih, vsaj v znanih tekstih skromno zapisanih teoretičnih izhodišč in nekoliko širše eksplicirane družbene diagnostike se strukturalistična intervencija obrača po eni strani na Zvezo komunistov s čisto konkretnimi zahtevami, po drugi pa na »vladajočo ideologijo« s sporočilom, kje naj bi bili vzroki, da se v nekaterih družbenih sferah ne more uveljaviti funkcionalizacija in modernizacija, ki je bistvo političnih intencij »vladajoče ideologije« in kar povzroča stagnacijo. v končni posledici pa devalvira samoupravljanje. Kritika aktualno predlaga vzpostavitev reda in funkcionalnosti.

VI

Čeprav sem premise, ocene in predloge strukturalističnih intervencij povzel samo v izvlečkih in jih povezal iz raznih, med seboj komplementarnih tekstov v kolikor toliko enoten sistem idejnega in akcijskega projekta, sem se skrbno varoval vsakega »privajenega reagiranja« in še zlasti podtikanja ter dodajanja, česar ne bi bilo v teh tekstih.

Pripisovanje eshatologije »iracionalnosti« revolucij, strukturi sveta in strukturi stranke je aprioristična postavka, ki je vse premalo jasna in pojasnjena, da bi jo bilo mogoče sprejeti. Primer, ki ga avtor intervencije navaja in ki pripoveduje o poenostavljenih razmišljanjih in predstavah neke aktivistke o tem, kako naj bi se komunisti učinkoviteje postavili nasproti privlačnosti krščanske ideologije, je lahko zgovoren

primer in barvita ilustracija stanja »folklorne zavesti«, ne bi mu pa mogel priznati teže za trditev, da se nam skozi ta primer razkriva eshatološka pot, eshatološka struktura sveta in partije. Če se lotevamo strukture zavesti tega sveta in te partije, pa tudi eshatologije revolucij, je v okviru strukturalne analize mnogo premalo eno ali sto diskusij z nekega sestanka demonstrirati kot resnico tega sveta in te partije.

Če hočemo svet spreminjati, funkcionalizirati (kot gibanje, kot stranka, kot organizirana zavest o tem svetu) moramo poznati resnico sveta, moramo svet razložiti, kar pa še ne pomeni, da moramo nanj tudi pristajati. Kajti v trenutku, ko naj nanj pristajamo, vsaj tako je mogoče razumeti »pristajanje«, se s tem odrečem spreminjanju, ki predstavlja človeško akcijo in kreacijo. Funkcionalizacija ni spreminjanje, temveč dopolnjevanje strukture, katero pa sama narekuje do tistih limitov, ki so »njena objektivna lastnost«. To pa ni kreativna akcija človeka, ki temelji na spoznanih možnostih in zgodovinskem izkustvu, temveč njegovo pasivno podrejanje strukturi in limitnim pogojem njenega funkcioniranja. Tako se strukturalistična kritika v tistem hipu, ko se znajde pred problemom spreminjanja, ujame v svoji razklanosti: še vedno kaže ambicije, da bi svet spreminjala, limitni pogoji funkcioniranja struktur pa akt funkcionalizacije omejujejo. Kakorkoli je problem težak, se mu kritika ne bo mogla izogniti, še zlasti pa bo ostala neprepričljiva, če bo vztrajala pri kompromisu med svojimi dogmami in aktivistično ambicijo.

Isto velja za trend razvoja modernih družb, ki poteka v smeri povečane efikasnosti, racionalizacije in funkcionalizacije. O tem trendu govore teorije modernih industrijskih družb, katerih pa ni mogoče na kratko odpraviti s trditvijo, da so preozke in nesposobne izraziti osnovne tendence sodobnih gibanj, če odklanjamo zares spekulativna razmišljanja in subjektivne predsodke in sprejemamo sociologijo kot znanost razlaganja sveta. Res je pa, da ta trend sodobna sociologija razlaga na precej različne načine.

Ena smer razlage, ki ima sicer različne variante, je tista, ki prikazuje svet tehnološke razumnosti kot zaprt svet, kot »zastrašujočo harmonijo med svobodo in pritiskom, produktivnostjo in uničevalnostjo, rastjo in nazadovanjem«, ki opozarja človeško prakso, naj se zave svojih zgodovinskih možnosti, da nerazumno stanje preseže v imenu spoznane resnice, ki je prevratna in v sebi protislovna. Ta smer opozarja na racionalizacijo modernih družb, ki poteka, v eni alternativni k humanizaciji odnosov med ljudmi, v drugi alternativni pa daje perspektivo vse večje dehumanizacije, če se obstoječa stvarnost samo funkcionalizira in reproducira, ne pa tudi spreminja. To je sociologija npr. Georgesa Friedmanna, Herberta Marcuseja pa tudi nemarksistov J. K. Galbaita, C. V. Millsa in drugih. Teoretični temelj takšnih modernih socioloških razmišljanj je spoznanje, da je problematika sociologije problematika človeka v celoti, s tem, kar je ustvaril, to pa pomeni problematika struktur in človeka. To problematiko je mogoče reševati samo v okviru celotne civilizacije in kulture.

Drugo smer pa predstavljajo sociologije, ki po temeljnih izhodiščih mišljenja ne presegajo obstoječe stvarnosti: omejujejo se na spoznavanje

objektivnih lastnosti struktur in njih medsebojno učinkovanje, moment strukturalne analize je v teh sociologijah izključna metoda spoznanja in poučevanja, človek pa je glede na to samo učinek strukture.

Teorije razvoja modernih družb in ocena trendov njihovega gibanja dajejo tako dva zelo različna odgovora, čeprav se eni in drugi zavzemajo za optimalno racionalizacijo in funkcionalizacijo. Toda eni jo utemeljujejo s potrebo reprodukcije sistema, takšnega, kakršen je, drugi pa se zavzemajo zanjo zaradi humanizacije odnosov med ljudmi in zaradi emancipacije človeka.

Ce je problem birokratizacije in tehnokratizacije družbe izključna problematika tistih znanosti, ki nakazujejo pot v večjo funkcionalizacijo in racionalizacijo, kakor to trdi strukturalistična kritika, potem seveda to ni problematika, ki bi jo smela obravnavati humanistika, kritično spoznanje in na teh spoznanjih temelječa politika, temveč je to problem sociologije, politologije, psihologije in drugih znanosti — in to tistih, ki dajejo samo s pomočjo strukturalne analize odgovor na postavljeno vprašanje. V tem smislu omenjene znanstvene discipline uporablja v moderni industrijski družbi vsak »establishment« in nihče ne more trditi, da tehnološka razumnost z organiziranimi možgani ne rešuje uspešno problemov svoje funkcionalnosti in svojega obstoja. Z maksimalno uporabo podatkov, ki jih dajejo te znanosti, se moderne industrijske družbe kar najbolj učinkovito socialno in ekonomsko reproducirajo.

Toda moderna znanstvena misel opozarja na trend tega razvoja, ta opozorila ne gradi samo na podatkih strukturalne analize. Opozarja na to, da »strukture niso padle z neba« (Garaudy), da so delo človeka in da jih človek tudi spreminja. Zato je strukturalna analiza, fetišizem struktur, brez dimenzije spoznanja, ki zadevajo človeka in njegovo kreacijo, nezadostna, ker ne more pojasniti niti izvora struktur niti njih »transcendence brez subjekta«. Smisel človeške zgodovinske akcije je, da strukture spoznava, obvladuje in spreminja. Kakšne so možnosti in pota te ustvarjalnosti lahko pove samo filozofska antropologija, filozofija prakse, teorija o človeku, o njegovem mišljenju in spoznanju.

Strukturalistično usmerjene družbene znanosti lahko uspešno rabijo politiki in njeni manipulaciji, ki meri samo na reprodukcijo sistema, nezadostni pa sta za politiko, ki si postavlja za cilj emancipacijo človeka in humanizacijo človeških odnosov. Izključevanje zavesti, človekove akcije in kreacije in njegove prakse (kar bolj ali manj jasno sledi iz strukturalističnih predlogov kot npr.: zavračanje moralističnega momenta, odklanjanje filozofskih domislekov itd.) pomeni reducirati zgodovino na slep determinizem, na medsebojna učinkovanja struktur in na poslušnost njihovi notranji dinamiki.

Ce cilji Zveze komunistov niso manipulacija z ljudmi in s stvarmi, če cilj te politike ni, da se komunisti uveljavijo kot »establishment« — samo tako pa lahko sprejemam in razumem to politiko: kot faktor oblikovanja kritične zavesti kot enotnost spoznanja in akcije, kot filozofijo prakse in filozofsko antropologijo, kot enotnost teorije in prakse — potem za takšno politiko strukturalistična koncepcija nima nikakršne vrednosti.

Mislim, da sem predlog dovolj jasno razumel in da takšne interpretacije ne spreminja stavek, da bi v Zvezi komunistov kazalo razmisliti, ali funkcionalizem zadošča za »človeško v človeku«. Prav to je namreč temeljno vprašanje. Kljub gospodarski reformi in kljub točnim ocenam o našem zaostajanju, se razprava o funkcionalni družbi tu začne, ne pa konča ali odlaga. Seveda, če funkcionalizem ni samemu sebi namen. Tako pa funkcionalizem postaja ideologija, napačna zavest po Marks-u.

V kontekstu tega razmišljanja je predlog, ki sledi iz strukturalistične kritike, neracionalen in nefunkcionalen. Če je edina intencija družbenih prizadevanj funkcionalizacija in racionalizacija strukture, potem ni nikakršne potrebe niti po Zvezi komunistov in ne po njeni elastični in efikasni organizaciji. Dvajset managerjev iz razvitega industrijskega sveta in z njimi nekaj strokovnih ekip lahko reši problem funkcionalizacije in racionalizacije naše ekonomike in celotne družbe s svojimi recepti v neprimerno krajšem času, kot pa je potreben, da se bo Zveza komunistov reorganizirala v tak političen subjekt, ki bo sposoben reševati vse probleme modernizacije naše družbe.

Če so intencije predloga takšne, kot jih razumem, potem se lahko od njega samo distanciram. Na temelju svojega kritičnega spoznanja in humanistične zavesti vidim v takšnih predlogih perspektivo tiste dehumanizirane družbe, o kateri ne govori samo sodobna znanstvena misel, temveč je začela nanjo opozarjati že pred desetletji z vizionarno anticipacijo najboljša literatura in jo prikazovati kot mračen, ubijajoč in za človeka neznosen kaffkovski svet.

Dualiteta: kultura in politika ter znanost in politika za humanistično zavest zato ni dolgočasna igrica, ki se ji lahko odrečemo, da vzpostavimo »red« in funkcionalna razmerja med temi sferami. Dualiteto premaguje politični angažma kulture in znanosti in znanstveni in kulturni angažma politike. Vse drugo so politikantske kombinacije in konvencije, in si jih lahko dovoljuje zaradi svojega obstoja vsaka politična, kulturna in znanstvena elita, obremenjena s kompleksom »prelastnjenjenja institucij«, kar se v moderni industrijski civilizaciji tudi dogaja in k čemur tendirajo tudi v manj razvitih družbah porajajoče se elite. Toda s socializmom nima to prav ničesar skupnega.

Konkretni pomisleki in očitki, da je za vse, kar je na področju kulture narobe, kriv humanizem, ki blokira pozitivne pobude in upravlja »samoupravljanje«, so brez vsake resnosti in brez vsake teže. Če naj bi take ocene zamenjale strukturalno analizo, potem devalvira strukturalistična misel celo to primarno dimenzijo spoznanja do votle fraze. Toda ker to ni in ne more biti posledica strukturalne analize, jo je mogoče sprejeti samo kot neko posebno »spoznanje« domače strukturalistične kritike. Ta namreč kaže lastnost, ki jo utemeljeno pripisuje tudi svojemu nasprotniku: »privajano reagiranje« in nedomišljeno koncipiran dualizem, ki nasprotnika razume po tem, kar ni, in ne po tem, kar je. To pa pomeni, da se domača strukturalistična kritika tudi sama ni dvignila na evropsko raven, se v sebi uredila in se spregledala, da jo bremeni zaprtost in da se udaja nekemu slepemu ravnanju, ki ga sicer okrog sebe bistro opazuje, toda za zdaj še ni sposobna, da bi ga opazila tudi pri sebi.

S tem pa se ni bolj približala resnici sveta od tiste imaginarne »vladajoče ideologije«, ki v njenih očeh manipulira s humanizmom, enkrat kot z zaveznikom in drugič kot z neizkoriščeno rezervo. V politiki navzočim prakticističnim in pragmatističnim tendencam ponuja strukturalizem tako nekakšen »fair play« in ni izključeno, da lahko pri tem naleti na odprta ušesa. Posledica takega sporazumevanja bi lahko bilo »prelastninjenje institucij« oziroma razdelitev sfer. Za strukturalistično kritiko bi bil to trenutno uspeh, za političen pragmatizem trenutna odrešitev, toda za socializem, za politiko takšne transformacije družbe, ki teži k emancipaciji človeka, bi bil to seveda poraz. Slej ali prej bi se zaveznika, politični pragmatizem in strukturalistični funkcionalizem znašla v totalitarističnem objemu. To pa bi bilo za svobodno humanistično misel in za vsako kreativno misel sploh nov mrak, nova katorga, novo suženjstvo. Na srečo seveda kaj takega vsaj za dalj časa ni mogoče pričakovati. Kajti zgodovinska dejstva se, če nekoliko svobodno interpretiram Marxa, sicer lahko ponavljajo, toda samo ko nastopajo prvič, se pojavljajo kot tragedija, ko nastopajo drugič, pa so samo še farsa.

VII

Da se bo naša misel morala srečati s strukturalistično mislijo, o kateri vemo, da že nekaj časa zapeljivo preplavlja predvsem Francijo, je bilo pričakovati. Nikakršna groza ni, da jo imamo pred seboj, nasprotno, celo potrebno je, da se z njo konfrontiramo, in to ne na »privajen način«, temveč da jo obravnavamo v celotnem sklopu krize in iskanja izhodov iz krize v sodobnem svetu in seveda pri nas doma.

Očitati pa ji je mogoče dvoje. Prvič, da se predstavlja nedorečena, »neartikulirana«, da malce jecljivo in sramežljivo, čeprav ambiciozno stopa v naš socialni prostor. Če je že tukaj, potem naj se razkrije v svoji razumljivi celoti, če pa tega še ni sposobna, naj se najprej sama v sebi uredi, artikulira in šele nato pove, kaj hoče. In drugo: komaj je dobro shodila, se že samozadovoljno prikazuje kot odpiranje poti v »sodobno filozofsko problematiko«, nastopa s tistim provincialnim in zvišenim snobizmom, ki naj bi s svojo evropskostjo šokiral slovensko duhovno in politično provinco. Nastopa že z zakompleksano nestrpnostjo, ki s prvimi, okornimi stavki smeši nasprotnike kot intelektualno imbecilne, zato ker nimajo pojma o njeni resnici. Kolikor je mogoče ugotoviti, je bil nastop strukturalizma tam, kjer se je spočel, vendar nekoliko drugačen, in dialog, ki ga tam vodi s svojimi nasprotniki, je vendar nekoliko bolj kulturn. Če se je strukturalistična misel pojavila v naši sredini, naj bi iz svoje domovine prinesla s seboj tudi delček tamkajšnje kulture.

Ta moj monolog je ne želi zaustavljati. Prijavlja samo nefilozofske pomisleke proti njenim intervencijam v tistem obsegu, kot sem intencijo teh intervencij lahko razumel. To pa lahko razumem samo kot teoretično utemeljevanje pragmatizma, scientizma in neopozitivizma, s katerim se moje kritično spoznanje in moja humanistična zavest ne moreta ujeti.

Ob koncu se seveda upravičeno zastavlja še naslednji pomislek: Ali je zaradi takega strukturalizma, ki se poleg tega pojavlja še v zelo omejenem krogu, vredno izgubljati toliko besed.

V nerazvitih in srednjerazvitih družbah se problematika modernizacije in industrializacije prikazuje v mnogo bolj akutnih oblikah kot v razviti industrijski civilizaciji. Politični in gospodarski »management« zaradi neogibnega zaostajanja dviga svoj funkcionalizem v višino ideologije, po drugi strani pa se takó neredko dogaja, da zaradi zavzetosti za sredstva začenjajo take družbe izgubljati svoj cilj in postanejo končno cilj sama sredstva.

To še zlasti takrat, kadar potekajo procesi družbene in gospodarske rekonstrukcije v neugodnih duhovnih razmerah, ko je običajna zavest še globoko v stanju kaotičnosti, kritična zavest pa se še s težavo formira in je neučinkovita. Specifično neugodna je še situacija, če se tudi kritična zavest šele zbira in formira ter komaj premaguje pozitivistične in pragmatistične prvine iz obdobja, ko je v družbeni zavesti dominirala ideologija, ki se je prikazovala kot socialistična misel, bila pa je shematičen sistem kanonov in dogem. V taki duhovni in socialnoekonomski konstelaciji pade strukturalistična misel lahko na plodna tla, prihaja včasih kot naročena in ima mnogo možnosti, da postane, če že ne nova ideologija, pa vsaj spodbuda nehumanistični praksi. Njen stik s funkcionalistično ideologijo, ki si ga želi, postane lahko resnejša nevarnost. Težko bi bilo zanikati, da naša domača duhovna in socialnoekonomska situacija nima mnogo takih znakov, ki opravičujejo bojazen, da so tla za strukturalistični dogmatizem in pozitivizem zelo plodna.

In zaradi tega je bilo vredno tej strukturalistični kritiki humanistične zavesti posvetiti nekoliko več besed.